

הסיפור העברי בימי הביניים – אנתולוגיה קטנה

כאשר מוזכר אצל מי שהתחנכו במערכת החינוך בישראל המושג "הספרות העברית של ימי הביניים", כוונת הדובר היא, כמעט ללא יוצא מן הכלל, אל השירה העברית: שירת הקודש והחול, המשוררים הגדולים של תקופת תור הזהב בספרד, הפייטנים הגדולים בארץ ישראל ובבל. לכאורה, הספרות העברית של ימי הביניים "נכה" היא ונשענת על רגל אחת בלבד – זו של השירה. זאת בשונה מכול תרבות גדולה אחרת של ימי הביניים, כולל הנוצרית באירופה והערבית בארצות האיסלם שבהן התקיימה לאורך כל תקופת ימי הביניים סיפורת עשירה בצידה של שירה גדולה. ככול שנפתחו בפנינו המקורות הטקסטואליים של ימי הביניים היהודיים, מאז עבודתם של חוקרי חכמת ישראל במאה התשע עשרה ועד המחקרים הענפים בזמננו – למשל פיענוח מסמכי הגניזה הקהירית – הסתבר יותר ויותר שהתרבות היהודית בתקופה זו יצרה וסיפרה פרוזה סיפורית עניפה, מגוונת ורבת חשיבות מבחינה היסטורית וספרותית כאחד.

הסיבה העיקרית להתעלמות מן הסיפורת העברית העשירה שנוצרה ורווחה בתקופה זו היא אופייה ה"עממי". סיפורת זו, מופיעה לפנינו, כמו סיפורי העם (המיתוסים, האגדות, המשלים, המעשיות) ככול התקופות, כאשר היא אנונימית, כאשר היא מצוייה ומסופרת שוב ושוב בנוסחאות שונות, וכאשר יסודות סיפוריים בתוכה שייכים לתחום העל-טבעי כמו שדים ורוחות, מעשי ניסים וכשפים. בגלל אופייה זה היא לא תאמה מגמות אפולוגטיות הן בחברה היהודית והן במחקר של מדעי היהדות, שביקשו להציג את היהדות כ"רציונלית", אליטיסטית ו"מתקדמת" במושגי המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים.

הפרוזה הסיפורית העברית של תקופת ימי הביניים מצוייה בשני סוגי מקורות: כאשר היא מובאת באופן עצמאי – כחיבור סיפורי שלם, כאוסף של סיפורים או כסיפור מסגרת המאגד בתוכו עשרות סיפורים. המקור השני לסיפורים העבריים של התקופה הוא שילובם בחיבורים אחרים

שנכתבו בתקופה זו: ספרי הלכה ומוסר, חיבורים ההיסטוריים, הספרות הפרשנית והמדרשית, הספרות המיסטית ('ספר הזהר', לדוגמה), ספרי המסעות (בנימין מטודלה ו'סיבוב' פתחיה מרגנסבורג, בין רבים אחרים), ועוד. שילוב סיפורים בתוך חיבורים שנושאם אינו ספרותי, קיים בתרבות היהודית כבר מימים ימימה – במקרא, בספרות החיצונית ובספרות התלמוד והמדרשים, ומבחינה זו אין בסוג המקורות השני שהזכרתי כאן חידוש רב. אכן, מקורות אלה כוללים חלק גדול מן הסיפורת העברית של התקופה, ואף מציגים בפנינו את המקום שהיא תפסה במערכת החיים והתרבות היהודית של התקופה. עם זאת, החידוש הגדול מצוי באותם מקורות סיפוריים עצמאיים – תופעה שלא היתה ידועה כמעט קודם לכן בתרבות היהודית, כלומר: חיבורים שבהם מרוכזים טקסטים סיפוריים בלבד. אני מבקש לראות בחיבורים סיפוריים-עצמאיים אלה את ראשיתה של הפרוזה הסיפורית העברית. המייצג הבולט של סוג מקורות זה הוא קובצי הסיפורים, המתחילים להופיע על בימת התרבות היהודית בתקופת הגאונים – במאות השמינית והתשיעית לספירה, וככול הידוע לנו בקהילות היהודיות במזרח המוסלמי של בבל (עירק) ופרס. אף בז'אנר של קובץ הסיפורים יש להבחין בין שני סוגי חיבורים: אלה המביאים סיפורים רבים ושונים כאשר הם מאוגדים תחת קורת גג אחת באמצעות סיפור מסגרת, ואלה המביאים את הסיפורים בלא כל יסוד ספרותי מאחד, כאשר כל סיפור עומד בפני עצמו ואינו תלוי כלל בסיפורים האחרים המובאים יחד עמו בקובץ. סוגת סיפור המסגרת בספרות העברית של ימי הביניים הושפעה ככול הנראה מחיבורים דומים בספרות המזרח, כמו 'אלף לילה וליילה', 'כלילה ודימנה', 'משלי סנדבר' ועוד, והם נוצרו באותם מרחבי תרבות ובתקופה קרובה. קבצי סיפורי מסגרת כמו 'מדרש עשרת הדיברות', 'אלפא ביתא דבן-סירא', התרגומים העבריים הקדומים של 'משלי סנדבר' ו'כלילה ודימנה', שייכים לקטגוריה כזאת. לעומתם קבצי סיפורים כמו 'ספר המעשים' מצפון צרפת בראשית המאה השלוש עשרה, 'ספר המעשיות' מהדורת גסטר, כנראה מתימן במאה החמש-עשרה, ו'חיבור יפה מן הישועה' לרבי ניסים אבן שאהין מקירואן במאה האחת עשרה, שייכים לקטגוריה של קובץ הסיפורים האקראי, המביא סיפורים בזה אחר זה ללא סדר ועריכה, כי עורכיו נטלו אותם ממקורות שונים שבעל-פה ובכתב, וראו כל אחד מהם כיחידה סיפורית עצמאית.

הקובץ האחרון שהוזכר כאן, 'חיבור יפה מן הישועה' יוצא דופן בכך שהוא נכתב (או סופר) במקורו בשפה הערבית ועל כן, אינו שייך, לכאורה, לספרות העברית. הוא מפנה את תשומת לבנו לכך ששפת הדיבור והחיים היום יומיים של בני הקהילות היהודיות של ימי הביניים לא היתה עברית, אלא השפה המקומית שבה חיו קהילות אלה – ערבית, צרפתית עתיקה, גרמנית של ימי הביניים, פרסית ועוד. כדי להעלות את המסורות האוראליות של הקהילות על הכתב היה צורך לתרגמן לעברית, או לכתוב אותן בשפות הדיבור, אך באותיות עבריות, כפי שנעשה אכן ב'חיבור יפה מן הישועה'. עם זאת, אוסף חשוב זה של סיפורי עם מתוניס של ימי הביניים תורגם זמן קצר לאחר חיבורו לעברית, והפך לאחד החיבורים העממיים הנפוצים והאהובים על הקהילות היהודיות במזרח ובמערב – כלומר, הוא שייך באופן מובהק לעולמה של הסיפורת העברית של התקופה.

אף שנים עשרה הסיפורים שאנחנו מביאים להלן במסגרת 'האנתולוגיה הקטנה', שייכים לקובץ סיפורים עצמאי כזה. את הסיפורים בחרנו מתוכו כך שאפשר יהיה להדגים את המגוון והעושר של הסיפורת העברית של תקופת ימי הביניים. קובץ הסיפורים מועתק בכתב יד המצוי בין אוצרות כתבי היד של הספרייה הלאומית בירושלים, והוא בן ראשית המאה השש עשרה, מאשכנז (היא מערב גרמניה וצפון מזרח צרפת). הקובץ עצמו כולל תשעים ותשעה סיפורים, ועל כן אני מכנה אותו בשם 'קובץ מאה סיפורים חסר אחד'. קובץ זה הוא אחד הגדולים, המגוונים והמייצגים מבין קובצי הסיפורים העבריים בני התקופה. חשיבותו טמונה גם בכך, שאף שהוא מועתק בכתב יד בן המאה השש עשרה, זמנו קדום בהרבה, והוא נאסף והועלה על הכתב לראשונה, ככל הנראה סביב שנת 1300 – כלומר בשיאם של ימי הביניים היהודיים ובמרכזים הגדולים של הקהילות היהודיות שעל נהר הריין. תקופה זו מוכרת בתרבות האירופית כ"הרנסנס המאה השתיים עשרה הרחבה".

חשיבותם העקרונית של ממצאים אלה היא טמונה בכך שקובץ הסיפורים מאיר צדדים בלתי מוכרים של החברה היהודית של ימי הביניים. בעוד שכול הכתבים – ההלכתיים, הפרשניים, הפיוטיים, המיסטיים, הפילוסופיים – שהגיעו אלינו מתקופה זו שייכים לעילית החברתית והמלומדת של החברה היהודית (רש"י, רבי יהודה הלוי, הרמב"ם, אברהם

אבן עזרא, משה די ליאון, לדוגמה), הרי שכבות העם הרחבות של סוחרים ובעלי מלאכה, נוודים חסרי בית ועובדי כפיים, שלא לדבר על נשים בנות התקופה – רובה הגדול של החברה היהודית, לא הגיעו כלל לכדי ביטוי בכתבים אלה, והיו מודרים לחלוטין מכתובה והבעת חייהם ודעותיהם. ברור לנו שלשכבות החברתיות הרחבות האלה היו צרכים, חרדות ותפיסות עולם בכול עניין הקשור בחייהם – אך היכן ואיך נוכל להכיר אותן? – אחד המקורות החשובים לכך הוא, בלי ספק, הפולקלור וסיפור העממי. על כן יש בקובץ הסיפורים הגדול 'מאה סיפורים' כדי להעיד, להשמיע ולחשוף את מי שיצרו, סיפרו והפיצו סיפורים אלה – והם בוודאי לא היו המלומדים היהודים אשר כל דרכי ההבעה הכתובים היו פתוחים בפניהם.

מתוך אוסף הסיפורים הגדול בחרתי להציג ב'אנתולוגיה הקטנה' כמה מן הנושאים המרכזיים שהעסיקו את החברה היהודית הרחבה בת התקופה. ראשית כול – מערכת היחסים הסבוכה ורבת הפנים שבין המיעוט היהודי לבין הרוב הנוצרי השליט והדומיננטי גם מבחינה דתית ותרבותית. מבחר זה של ארבע אגדות הוא בעל אופי היסטורי מובהק, והוא שייך למה שהמחקר מכנה "זכרון היסטורי" או "זכרון קולקטיבי" – כדי להבחין בין האגדה ההיסטורית לבין המסמכים והכרוניקות ההיסטוריות. מה שעולה מאגדות אלה, ובלי להיכנס לניתוח ספרותי והיסטורי של מקורותיהן ומגמותיהן, הוא הרצון של יהודי התקופה – מספרי הסיפורים – להיות מעורבים בחיים הפוליטיים, לא להתנתק מחברת הרוב ולהוות חלק מן החברה האזרחית הנוצרית על אף השוני הדתי והאתני. קבוצת הסיפורים השנייה כוללת רק אגדה אחת – אורפיאוס היהודי. היא קשורה לקבוצה הראשונה, ההיסטורית, לאו דווקא בנושאה – שהוא מיתי ודימוני (עוסק בעולם השדים ובירידה לעולם המתים) – אלא בחתירתה להשתלבות בתרבות האירופית. סיפור זה הוא שאילה מובהקת של המיתוס על אורפיאוס ואורידיקה. אך היא לא נשאלה מן המיתולוגיה היוונית, אלא מנוסחיו הרבים של מיתוס אורפיאוס באירופה הנוצרית, תוך שעבר תהליך עמוק של "ייהוד". קליטה של מסורות סיפוריות בינלאומיות לתוך תרבות נתונה, תוך שהן עוברות עיבוד והתאמה לתרבות הקולטת, היא מן התופעות החשובות והמאפיינות ביותר של הסיפורת העממית. קליטת של מסורות פגאניות או נוצריות לתוך התרבות היהודית של ימי הביניים היתה אפילו מורכבת ומעניינת יותר, בגלל המשקעים הדתיים והחברתיים שהיו

כרוכים בכך. קבוצת הסיפורים השלישית עוסקת במחלוקות ובמתחים בתוך החברה היהודית, וכאן ביקשתי להציג שניים כאלה: בין אבות לבנים, כלומר המתח הבין-דורי, ואת המתח המעמדי שבין עניים לעשירים. בעוד יש נטייה להציג את החברה היהודית המסורתית כחברה שיוויונית, שיחסי כבוד והערכה מתקיימים בין מרכיביה השונים וכך "להחליק" את המתחים והמחלוקות, הסיפורים העממיים חושפים תמונה אחרת לגמרי. כאן מתגלים לפנינו המתחים הרבים שמתקיימים, בדרך הטבע, בין מרכיביה השונים: בין הדורות, בין קבוצות דתיות ובין שכבות חברתיות קוטביות. קבוצת הסיפורים הרביעית היא בין המעניינות ביותר, כי היא עוסקת ביחסי נשים וגברים, במתחים שבין המשפחה לבין הפרטים המרכיבים אותה, ובעיקר – משמיעים, בין השאר, את קולן ואת נקודת מבטן של נשים יהודיות בימי הביניים, שהיו מודרות בדרך כלל מן ההשכלה ומן ההנהגה הדתית. הסיפור האחרון בקבוצה זו הובא לכאן כי הוא מייצג תופעה תרבותית אחרת, רבת חשיבות, בתרבות היהודית של ימי הביניים, והיא חזרתם של הספרים החיצוניים אל העולם היהודי לאחר הַעדר של כאלף שנים. סיפור שושנה המובא כאן הוא עיבוד עברי, ימי ביניים, של ספר שושנה החיצוני שאבד מן התרבות היהודית בנוסחו המקורי עוד בימי הבית השני (וקיים רק בנוסחו היווניים והלטיניים כחלק מן ה'ביבליה' הנוצרית), והרי הוא חוזר אליה, כסיפור עברי, לאחר כאלף ושלוש מאות שנים. סיפור שושנה והזקנים החיצוני המובא כאן הוא רק ייצוג זעיר של גילויי התופעה במהלך ימי הביניים. קבוצת הסיפורים החמישית עוסקת באמונות העל-טבעיות של אנשי ימי הביניים. בעיני מי שאינו מכיר לעומקה את תרבות ימי הביניים, תופעה זו של "אמונות תפלות", של שדים ורוחות, של מלאכים ומעשי ניסים וכשפים למיניהם, מייצגים יותר מכול את "חשכת ימי הביניים". מאז התפתחות המחקר העצום של תרבות ימי הביניים, ברור לכול שתפיסה זו של התקופה בעלת אלף שנות היסטוריה היא שגויה ומעוותת. היתה זו תקופה תרבותית עשירה ופורחת, שאותן "אמונות תפלות" לא היו מרובות בה מכול תקופה שלפניה ולאחריה. עם זאת, חשוב להציג ב'אנתלוגיה הקטנה' גם פן זה של התרבות היהודית-העממית של התקופה, שהיתה עמוקה ומושרשת בתרבות היהודית לא פחות מאשר בתרבויות הרוב הנוצרית או המוסלמית שבתוכן חיו הקהילות היהודיות. האמונות של יהודים בכוחות הדמוניים בתקופה זו הושפעו הן

ממקורות פנים – מן הסיפורים והאמונות הדמוניים המצויים הרבה בתלמודים ובמדרשים, והן ממקורות חוץ – מאמונות ומסורות סיפוריות שרווחו הרבה בתרבויות הרוב שבהן שכנו הקהילות היהודיות בתקופת ימי הביניים.

אגדה כהיסטוריה: בין יהודים לגויים

[1] מעשה בדוכוס אחד בימי רבי יהודה החסיד שלא עשה שום דבר, לא יצא למלחמה ולא יצא אפילו פרסה חוץ לעיר אלא בעצת רבי יהודה. פעם אחת נתאכסן המלך וליפ"ש בריזבור"ק¹ וביקש מהדוכוס שיצא עמו למלחמה ויהיה לו בעזרו. השיב לו הדוכוס, אני רוצה להמלך עם יהודי אחד הדר בכאן והוא יודע עתידות, ויגיד לי אם אנו מנצחים אם לא. ושלח אחר רבי יהודה החסיד ושאל לו הדוכוס, תודיעני עצתך אם אצא למלחמה עם המלך וליפ"ש ואהיה בעזרו, אם אנצח אם לא? והשיב לו הרי"ח, לא תצא בפעם הזאת כי אם תצא תפול לפני אויביך. הלך הדוכוס והגיד אל המלך, כך וכך אמר היהודי. איני רוצה לצאת מן העיר וליך עמך בפעם הזאת. השיב המלך לדוכוס, אף על פי כן אצא למלחמה נגד שונאי ואיני רוצה להאמין ביהודי כמו אתה. לך ואמור ליהודי שלך שאתה מאמין בו שאם אחזור לביתי מן המלחמה בשלום, שידי תהיה בו בראשונה להמיתו. והלך הדוכוס וסיפר להרי"ח, כה אמר המלך שאם יחזור לביתו בשלום שרוצה לפגוע בך. השיב הרי"ח אל הדוכוס, לך אמור אל המלך אם יצא תוך ג' ימים למלחמה כשיחזור לביתו יעשה ממני כל מה שירצה. ויצא המלך למלחמה ונפל הוא וכל עמו למלחמה לפני אויביו, הוא ועם רב אשר עמו, והוגד לרי"ח ושמח במפלתו.

[2] מעשה ברבנא קלונימוס הבחור שהיה חצרן מאוד,² ובכל פעם היה [נוכח] בחצר הקיסר שהיה בימיו, לפי שהיה מליץ בעד הקהילות כשהיו נצרכים עבור מסים או שאר צרכי ציבור. ופעם אחת בליל פסח קודם שהתחיל לומר ההגדה אמר לבני ביתו, אני בן חורין הלילה וכן חורין צריך

¹ פיליפוס ברגנסבורג. אפשר שהכוונה היא למלך פיליפ השני (1198-1208).

² כלומר, היה שליח מכובד מאוד של הקהילה היהודית בחצר המלך.

לשמש לו הלילה. וגרם שהקיסר שהיה בימיו, שבא הוא בעצמו ושקד על דלתות רבנא קלונימוס. ואמר הרב לבני ביתו, מהרו והכניסו זה הבא. מיד כשנכנס לקח המפה והכלי שהיה בו מים לנטילת ידיים והספל בידו ונתן לו מים. ולאחר שנתן לו מים ליטול את ידיו לקח השה וצלה אותו בשעה שאמר ההגדה, ושימש הקיסר לרבנא קלונימוס. [ולאחר מכן, לאחר שהשפילו] לא הניח עוד הקיסר אותו לצאת ולבוא לפניו.

ופעם אחת היה הקיסר נלחם על הישמעאלים.³ וקיבץ כל שריו שהיו תחתיו להוליך עמו למדינת הים להלחם על הישמעאלים. ולאחר שקבצם הלך רבנא קלונימוס לפני הקיסר ואמר לו, אדוני, אני יודע בטוב שאתה שונאי, ודע שאני מתיירא ממך, ואף על פי כן אני רוצה לילך עמך וללחום מלחמתך לפי שאני רואה בטוב שכל העם שקבצתם כולם יפלו בחרב לפני שונאייהם, ואם לא אלך עמך דע שתהיה כאחד מהם. והלך עמו. וכשבאו לשם וערכו מלחמה, וראה רבינו קלונימוס זקן אחד, שהשקה כל העם שהיה עם הקיסר כוס התרעילה. ואמר הזקן לעם ערוכי מלחמה, אני יודע בטוב שתלחמו היום עם הישמעאלים, שתו ותעמדו על כוחכם.⁴ ושתו כולם. וכשבא הכוס ליד הקיסר מיהר רבנא קלונימוס והכה הכוס שנפל מיד הקיסר וא"ל, השמר לך פן תשתה, שכל אותם ששתו יפלו חללים לפני אויביהם. ואותם [שלא] שמעו דברי רבנא קלונימוס נזווקו, וכשהיו נלחמים נפלו כולם חללים לפני אויביהם, והקיסר גבר. ואותם ששמעו דברי רבנא קלונימוס ברחו וניצולו. ונעשה הקיסר אוהבו באותו הפעם ואותה אהבה לא כיבה, והיה בחצירו כבראשונה.

[3] מעשה פעם אחת כשמת הגמון מווירצבורק⁵ ואמרו הגלחים,⁶ נעשה קרובינו פלוני הגמון. ואמרו העירוניים, אין אנו רוצים שתעשה קרוביכם הגמון כי אם אחד מקרובינו תעשו הגמון. והיו חלוקים שנה או שנתיים. ופעם אחרת היו מכים זה את זה בחרבות ובסכינים. ובתוך כך בא ליצן אחד לרבנא אלעזר בר נתן ז"ל⁷ והיה בידו תפוח וא"ל הליצן, מ"ו [מורי ורבי]

³ יצא למלחמה כנגד הערבים-המוסלמים.

⁴ ותגבירו את כוחכם בקרב.

⁵ העיר Würzburg בגרמניה הדרומית, שהיתה בה קהילה יהודית גדולה.

⁶ הכמרים.

⁷ מחשובי רבני אשכנז במאה השתים עשרה.

תן לי התפוח שבידך וכל מה שתצווה אעשה. וא"ל רבנא אב"ן, אם תרצה לעשות זה שאשאל ממך אתן לך לאכול ולשתות בטוב. השיב לו, כן. ורבנא אב"ן נתן לאותו ליצן לחם וגבינה וא"ל רבינו אב"ן, הכנס בתפלה⁸ שהגלחים והעירוניים מכים זה את זה, ותכנס על כרחם ותשב על כסא ההגמון. אמר לו הליצן, שמא יהרגוני. א"ל רבינו אב"ן, אל תירא, ועוד כי כבר נדרת לי לעשות כל מה שאשאל ממך. לסוף הלך ביניהם וזה נטלו בשערותיו וזה מכהו מכה גדולה. ואותם שהיו מנגד אמרו, קודם שהיינו עושים קרובכם הגמון, קודם לכן היינו עושים זה [הליצן] הגמון. וכן אמרו כמו כן האחרים. ונעשה הגמון ונקרא שמו הגמון קיָא.⁹ וביקש ממנו רבנא אב"ן שיתן לו ו' שאלות. האחת שיניח ישראל הדורים תחתיו בלא מס, והשנייה שיעשה לו בית דירה ורחוב שידורו בו היהודים, ושאר השאלות שכחתי.

[4] מעשה ברבינו יהודא משפיר"א¹⁰ שהתפלל לפני התיבה ביום הכיפורים, ובאו הגלחים בבית הכנסת וראו שהתפלל בכוונה. הלך גלח אחד מיועצי ההגמון ורקק לו בין עיניו, וצוה רבינו יהודא להכות את הגלח ולא רצו עד שגזים¹¹ להם נידוי, והכוהו עד שערי מות. ובאה הצעקה לפני ההגמון שהכו אותו הגלח. השיב לאותם שצעקו וקבלו לפניו, היום איני רוצה לעשות שום דבר, המתינו עד למחר. ועשו כן. למחרתו של יום כפורים שלח ההגמון אחר ראש הקהל, ועברו לפני הבית שרבינו יהודא דר בו, ושמע אותם ואמר להם, המתינו אותי, אני רוצה לילך עמכם לפני ההגמון, והזהרו שלא תדברו עמו שום דבר כי אני רוצה להשיב לו. אם ידבר שום דבר אני אהיה לכם לפה ולמליץ. כשבאו לפני ההגמון קבלם בסבר פנים יפות ולא דבר עמהם דבר רע. ורבינו יהודא אמר להגמון, מה אתה רוצה ממני? השיב להם, דעתי עליכם לרעה היה ונהפך דעתי לטובה וליבי לשלום, כי השם עמכם ואתם בני עליון, והוא המשפט¹² שנעשה לגלח שהוכה.

⁸ כינוי גנאי לכנסיה.

⁹ גרמנית: גבינה.

¹⁰ העיר שפייאר שעל נהר הריין, אחת מקהילות שו"ם (שפייאר, וורמיה, מגנצה).

¹¹ כנראה מלשון 'גזר', איים על תלמידיו בנידוי.

¹² כלומר, משפט צדק, נהגתם בו כראוי לו.

מיתוס אירופי במראה יהודית

[5] מעשה בשר אחד גדול ומכובד שהיה כנצר מזרע מלוכה ועשיר גדול היה. והיתה לו בת אחת שלא רצה לזווגה כי אם לשר אחד כמותו, ביחוס ובממון ובכיעור.¹³ פעם אחת בא שד בדמות אדם גדול ויפה תואר והביא עמו אבנים טובות ומרגליות שאין להם ערך.¹⁴ ובא אל המלך ואמר לו, שמעתי עליך שלא תרצה לזווג בתך כי אם לעשיר אחד מכובד ומיוחס כמוך. אמר לו המלך, כן. הראה לו השד מה שהביא עמו וא"ל, יש לי עושר גדול ממך ומיוחס אני ומכובד ואני מלך במלכותי. אם תרצה לזווג בתך אלי אעשרך מאוד ואעשיר את בתך. ושאל לו השר, מי אתה ומה שמך ואנה מלכותך? ודיבר לו השד על לבו ושקל בדברים וזיווג לו את בתו. ויאמר השד, איני יכול להיות חוץ ממלכותי שלא יתגרו עלי ואני צריך לשוב מיד, ותניח בתך אלי ואוליכה עמי. ומצא השד חן בעיני חמיו המלך ועשה כל רצון השד. והיה ליצן אחד בחצר המלך שיודע לנגן בנבל ובשאר כלי זמר ואמר השד לאותו הלץ, אינך רוצה ליתן לביתי מנה טובה?¹⁵ אמר הלץ, אני רוצה בעצמי להיות המנה טובה. איני רוצה להפרד ממנה. השיב לו השד, טוב. ונתן לה אביה עבדים ושפחות שהלכו עמהם מהלך ב' ימים או ג'. וביום השלישי כשהלכו עמו וראו עיר אחת למרחוק, אמר השד לעבדים ולשפחות, חזרו למקומכם איני רוצה מכם כי זאת עירי. ולא רצו לשוב, והגיד להם שהוא שד. ואמרו לו, תן לנו אות. ואמר להם, זה יהיה לכם לאות, כי מה שרכבתם בג' ימים לא תשובו בג' שבועות. והתחילו לבכות וחזרו כולם חוץ מאותו ליצן שידע לנגן, לא רצה להפרד מגבירתו. והוליכה בעיר שכולה שדים. והיתה עמו כג' שנים, ואז אמר לה השד, הגיע קיצך למות בואי עמי. והלכה עמו עד פרסה, עד פתח גיהנם ומסרה למלאכי חבלה. וגם העבד המנגן הלך עמה עד פתח גיהנם. וראה שם [מת] אחד שהכיר בו, כשהיה חי הוא ניגן בכינור. אמר החי לאותו [המת], מה אתה עושה פה? והיה סבור שהיה חי. השיב לו, הזהר שלא תלך אחר גבירתך שהיא נמסרת למלאכי חבלה, שאם תלך אחריה תשרף לגמרי קודם שתבא

¹³ כנראה, באמונתו הנוצרית או בחטאיו המוסריים.

¹⁴ שאין להם ערך.

¹⁵ כלומר, איזו מתנה תתן לחתונתנו?

אצלה. אמר לו החי, ומה זכית להיות פה¹⁶ ולא בתוך גיהנם? והשיב לו, לפי שהייתי מנגן ומשמח היהודים בנשואיהם, כך מי שהוא יהודי עצמו לא כל שכן שלא יראה פני גיהנם. וחזר ואמר לו, תראני איזה דרך אחזור ותן לי סימן שיאמינו שהייתי כאן. והגיד לו הדרך שיחזור ואמר לו, תיגע בי באצבע הקטן ותראה האות שאתן לך. נגע בו ושרף אצבעו ונפל אבר אחד מאצבעו. ופירש משם וחזר באותו דרך שאמר לו חברו. וכשבא לאותה מדינה שהכיר בה¹⁷ שאל וחיפש אחר הרבנים וביקש מהם לגיירו ודחווהו משם ואמרו לו שילך אל רבי יהודה החסיד. וכשבא בתוך התחום אמר החסיד לתלמידיו, בחסדכם, כשיבא אחד ושאל אחרי מיד תלכו לגיירו כי אינו יכול להדיח בשום עניין אש של גיהנם. ועשו כן, ומיד כשגירוהו כבה ממנו אש של גיהנם.

מחלוקות חברתיות: אבות ובנים, עשירים ועניים

[6] מעשה ברבינו יעקב מרומא¹⁸ שכל ימיו היה מתאוה לראות את רבינו שמואל.¹⁹ פעם אחת היה רבינו שמואל גולה שבע שנים (ויש אומרים תשע שנים). ובא למקום שרבינו יעקב דר בו, ושאל לבית הרב והראוהו לביתו ונתארח אצלו. וכל זמן שהיה שם לא דבר מדברי תורה. ושאל רבינו יעקב לרבינו שמואל, מה שמך? השיב לו, שמואל פרעמינר.²⁰ והיה קל אחד ופריץ²¹ בימיהם שהיה שמו כך ולא הראה לו עוד פנים יפות.²² למחרתו כשפירש רבינו שמואל משם אמר תלמיד אחד מתלמידי רבינו יעקב, מורי

¹⁶ בפתח הגהינום, במבואה.

¹⁷ עיר שאותה הכיר.

¹⁸ יש לתקן לרמרו, היא העיירה Ramerupt, בצפון מזרח צרפת, מקום מגוריו של רבנו תם.

¹⁹ רבי יעקב הוא רבנו תם, נכדו של רש"י ומגדולי בעלי התוספות (פרשני התלמוד), רבי שמואל הוא רבי שמואל החסיד ממיסדי תנועת חסידי אשכנז.

²⁰ Parcheminier, כלומר, מתקן יריעות קלף.

²¹ כלומר, שפל ופרוץ בחטאים.

²² רבינו תם סבר שזהו אותו חוטא.

ורבי אתמול כששאלת לאורח שנתארח אצלך מה שמו השיב לך בטוב, שמואל המתקן קלפים שקורין פרצמין שהוא נקד כמו שכתוב בהם,²³ ואני סבור שהוא רבינו שמואל חסיד. ואמר רבינו יעקב לאותו תלמיד, למה שתק כל כך ולא סיפר עמי שום דבר? השיב לו התלמיד, מחמת ענוה יתירה שבו לא דיבר עמך כלום. אמר רבי יעקב, אני רוצה בעצמי לרכוב אחריו ולהחזירו עמי ואדע בבירור. אם תשקור לי אני מנדה אותך. השיב התלמיד, ידוע לי שהוא רבינו שמואל חסיד. ורכב רבינו יעקב וקצת מתלמידיו וכשהגיעו אל רבינו שמואל אמר לו, רבינו יעקב, תחזור עמי לביתי ותמחול לי שלא כבדתיך כראוי לך, ואל תכפור שאתה רבינו שמואל חסיד כי הוגד לי בבירור, לכן תבא עמי. ויפצר בו רבינו יעקב. וילך החסיד עמו והיה שם שתי שבועות אצלו. ומיד כשהגיד רבינו יעקב ההלכה לתלמידיו, הלכו רבינו יעקב ורבינו שמואל לבדם בחדר אחד והיו שם ביחוד ועשו מה שעשו, ולאחר י"ד יום פירשו זה מזה.

[7] מעשה ברבינו קלונימוס אביו של רבינו משולם הגדול שחלם שידחה בנו ממנו. ופעם אחת באו סוחרים בעירו ביום השוק ורבינו משולם היה בן י"ד שנה. ופגעו בו הסוחרים כשהלך בשוק ושמו עיניהם עליו ולקחוהו והוליכוהו עמהם במלכותם ותפשוהו והוליכוהו לבבל. והסוחרים באו אצל הנשיא מבבל ואמרו, רוצה אתה לקנות יהודי אחד לשמש לך? השיב להם, כן. וקנהו מידם והנשיא היה ראש ישיבה. ורבינו משולם ביקש ממנו שיאמר לשאר בני ביתו שיעשו עמו טובה. והבית מדרש של הנשיא עמד על החדר שתקנו לו מאכלו, והוא היה ממונה על החדר. ושמע רבינו משולם שהנשיא היה מסופק בדבר הלכה שכל כך הקשו לו התלמידים.²⁴ וכשפירש הנשיא מבית מדרשו הלך רבינו משולם והגיה הטעם בגליון ושתק כמו שקיבל מאביו.²⁵ וכשחזר הנשיא ראה הטעם מוגה בגליון, ושתק הנשיא. וכן עשה רבינו משולם בכל פעם שנעלם הבריור מן הנשיא, והיה סבור הנשיא שמאת הש"י [השם יתברך] היה שמצא הטעמים בגליון ספרו כתובים. פעם אחת אמר לתלמידיו, אני רוצה לגמגם בהלכה.²⁶ אם יש בכם

²³ כלומר, שהוא "מנקד את שכתוב בהם" – אפשר שהכוונה כאן היא למתקן ולמגיה.

²⁴ כלומר, לא ידע לענות על שאלות תלמידיו.

²⁵ עניין זה נשמט מראשית הסיפור: לאחר שרבי קלונימוס חלם שבנו יפרד ממנו, הוא ציווה עליו שלא לגלות את חכמתו ברבים.

²⁶ כלומר, להסס בפירוש הסוגיה בכוונת מכוון.

אחד או שנים שיזכו לראות כשאצא מכאן שיראה מי מגיה הספרים. אמרו שנים מתלמידי, כל מה שיארע לנו אנו רוצים לראות המעשה. וכשיצא הנשיא עמדו שנים מתלמידי אחורי הכותל וראו מן החור שבא רבינו משולם והגיה ספיקותו בגליון ויצא והלך בחדרו. וכשבאו התלמידים לשמוע ההלכה מפי הנשיא, אמרו אותם ב' בחורים שראו שהגיה הספר לרבם, מורינו יש לך שמש אחד שגדול ממך בתורה. השיב להם, מי הוא? אמרו לו השמש שהביאו לך הסוחרים מארץ רחוקה מגיה ספרך. מיד קרא לאותו שמש והביאו אל בית מדרשו וביקש ממנו מחילה לפני התלמידים שהיה משתמש בו דרך חול כמו שאר עבדים שמשים, והושיבו אצלו כשהגיד ההלכה. פעם אחת שאל לו, מה שם אביך ומה שם זקינך? השיב לו, שם אבי רבנא קלונימוס בן הרב רבי משה מלכא²⁷ שיסד אימת נוראותיך.²⁸ וביקש הנשיא לזווגו לבתו ולא רצה רבינו משולם לעשות בלא רשות אביו. אמר לו הנשיא, אם תמחול לי בלב שלם ששמשתי לי, אתן לך שמש וצידה לדרך עד שתגיע לאביך או לשאר עיירות שיש לך מכירים. השיב לו, כן. ונתן לו הנשיא אחד מעבדיו שהלך עמו וצידה לדרך ובא עד מגנצא, ושם נשא אשה אחות קרובתו והוליד ממנה בן ושמו רבי טודרוס. ורבינו משולם חזר לאביו ומת שם ורבי טודרוס בנו נעשה ראש ישיבה במגנצא.

נשים, גברים ומה שביניהם

[8] מעשה היה בימי שלמה בג' בני אדם שהיו מהלכין בדרך בערב שבת וקידש עליהם היום. אמרו זה לזה, בואו ונטמין ממונינו, והלכו והטמינו הממון. כשהגיע לחצי הלילה עמד אחד ונטל הממון כולו והלך והטמינו לצד אחר. במוצאי שבת בקשו לילך לדרכם. הלכו לאותו מקום שהטמינו ממונם ולא מצאוהו. אמרו זה לזה, אתה גנבת וזה אומר אתה גנבת אותו. הלכו לפני שלמה המלך וסדרו לפניו הדברים. אמר להם, דינכם לבקר

²⁷ יש לתקן: מלוקא.

²⁸ קרובה לפסח, שמחברה היה, ככל הידוע, ר' משה ברבי קלונימוס.

במשפט. כששמע [שלמה] את הדברים היה מצטער ואמר, אם איני דן עכשיו יאמרו ישראל איה חכמתו ובינתו של שלמה. מה עשה? חקר בחכמתו ובבינתו להחזיר להם תשובה היאך לתפוש אותם מתוך דבריהם. אמר להם, לכו וחזרו. כיון שחזרו אצלו התחיל לדבר עליהם ואמר להם, שמעתי עליכם שאתם בעלי סחורה ובעלי מלאכה וחכמה ומשפט עמכם. דין אחד אני שואל מכם אשר מלך רומי שלח אלי לשאול ולחקרני בדבר שאירע במלכותו: בתינוק ותינוקת שהיו דרים בחצר אחד והיו אוהבים זה את זה. אמר התינוק לתינוקת, בואו ונעשה תנאי בינינו בשבועה שאם ארסתיך אני מוטב, ואם לאו כל מי שירצה לארוס אותך לא תשמעי לו אלא אם כן ברשותי.²⁹ נשבעה לו בכך. לאחר זמן נתארסה אותה התינוקת לנער אחד. כיון שנכנס אליה הנער³⁰ אמרה לו, איני שומעת לך עד שאלך אצל פלוני ואקח ממנו רשות, שכך נשבעתי לו. מה עשתה? הלכה ואמרה לו לתינוק, טול כלי כסף וכלי זהב ופטרני לבעלי שארסתי לו. אמר לה, הואיל ואת עומדת בשבועתך הרי את פטורה ותהי מותרת לבעלך ולא אקח ממך כלום. לכי ושמחי בחלקך. כשהיו חוזרים בדרך בא ליסטים אחד זקן ונפל עליהם ונטל את הנערה [ו]את כל הכסף ואת כל הזהב שהיה עמהם וגם תכשיטיה כולם ורצה לבא אל הנערה. והתחילה הנערה להתחנן לזקן ואמרה לו, אדוני בבקשה ממך שלא תיגע בי עד שאספר לך דבר אחד, וסיפרה לו כל המאורע מה שאירע לה מראשה ועד סופה. כיון ששמע הזקן כך נשא קל וחומר בעצמו ואמר בליבו, מה אותו איש שהיה בחור שעמד בפרקו כבש את יצרו ולא נגע בה, אני שאני זקן עאכ"ו [על אחת כמה וכמה] ועתה אני הולך על שפת קברי. מיד קרא לבעלה והחזיר לו ארוסתו עם כל הממון והלכו לביתם לשלום. ועכשיו שלח המלך רו"מי להודיע, איזה מהם משובח? פתח האחד ואמר, אני משבח את הנערה שעמדה בשבועתה. פתח השני ואמר, משבח אני את הבחור שכבש את יצרו ולא נגע בה. פתח השלישי ואמר, משבח אני את הליסטים זקן שהחזיר כל ממון ולא רצה לנגוע בה, ועוד אם חזר את הנערה שעמדה בשבועתה, את הממון למה החזיר? מיד פתח שלמה המלך עליו השלום ואמר, מה זה שלא היה אלא לשמע אוזן הרהר אחר הממון שלא ראה מימיו, ממון זה [שהיה לפניו]

²⁹ לא תשכבי אתו אלא ברשותי.

³⁰ כלומר, לשכב עמה.

על אחת כמה וכמה. מיד צוה המלך לתפשו ולאיים עליו והודה על הממון והחזירו לבעליו.

[9] מעשה באדם אחד עקיבא שמו. והיה יפה תואר ועשיר הרבה מאוד, ושלח לאדם אחד בשביל בתו ולא רצה ליתנה לו. שלח בשבילה אחד מן התלמידים בעל תורה ונתנה לו.³¹ שמע העשיר ונתעצב בשבילה, ומרוב אהבתה נפל למשכב שלש שנים. כיון שראה [שהוא] נוטה למות שלח אליה. שלחה לו, וכי זונה אני? אילו הייתי זונה כנעמה אחות תובל קין ואישי היה עני ומדודלל כשמעיה ואבטליון לא הייתי מטמא בשרי מאיש אחר חוץ מבעלי. כיון ששמע אותו עשיר שתק על חליו. לימים נתפס אותו תלמיד חכם, בעלה של אותו אשה, בשביל חובו בעשר דינר, ונחבש בבית הכלא. והיתה האשה הולכת אצלו בכל יום ומכלכלת אותו ממלאכת ידיה. יום אחד ירדו גשמים ולא מצאה להשכיר עצמה [ולהרוויח עבור סעודת בעלה]. הלכה אצלו ואמרה לו, מה יש לי לעשות? אמר לה, כתוב בתורה: כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא. אמרה לו, מה אעשה? אמר לה, לכי אצל אותו האיש עשיר אולי יתן לך במה שתפדיני. אמרה לו, אין אתה יודע שהוא היה מבקש ממני ומאבי ומאימי שינשא אותי ולא זמנני הקב"ה אליו, ובשבילי נפל למשכב ושלח לי חפצים הרבה שיוכל לדבר עמי או לראות פני ולהיות עמי, ואמרת לי לו שלא יגע בי אדם אחר חוץ מבעלי שהתירו לי הקב"ה, ועתה אתה אומר לי לך אצלו? אם אלך אצלו אינו מבקש ממני אלא אותו מעשה. מיד קרעה בגדיה והלכה לביתה והמתינה ג' ימים וג' לילות שלא חזרה אליו. ואחר כך אמרה, אלך אצלו ואראהו אם הוא חי או מת. מיד הלכה אצלו ומצאתו שלא היה לא חי ולא מת, והוא היה בין חיים למות. אמר, המקום מבקש נפשי מידך. אמרה לו, למה? אמר לה, שאמרת לי לך לכי אצל אותו עשיר אולי יתן לך במה שתפדיני. ולא רצית אלא הסכנת³² בנפשך להמיתני ותקחני לך. אמרה לו, ווי לך ואלה לך שאתה יודע מה שהוא מבקש ממני ותשלחני אצלו. פטרני והתריני לו ולא יהיה עלי חטא ואלך אצלו, ואתה תצא מבית הכלא. אמר, כל עונותיך עלי ולכי אצלו. וצוחה והתפלשה באפר ובכתה ואמרה, אדם זה מסר עצמו בידי ואומר לי לכי תזני ופדי אותי. אם כן הוא עושה שאלך

³¹ כלומר, אביה השיא אותה לתלמיד חכם.

³² כלומר, החלטת בנפשך.

ואזנה ומטמא את בשרי ואפדה אותו, ואף על פי כן אלך אצלו אולי יעשה המקום נס ויצילני מידו. מיד קמה והלכה לביתה ולבשה בגדיה ויצאה ואמרה, ה' אלקי אברהם יצחק ויעקב הצילני מידו ואל יטמאני. מיד הלכה ועמדה ובאתה על פתח בית האיש, ויצאו המסורים³³ וראוהו ונכנסו אצלו ויבשרוהו. ואמרו לו, אשת פלוני עומדת על פתחך. אמר להם, אם אמת אתם אומרים כולכם תהיו משוחררים. יצתה שפחתה וראה אותה ונכנסה ואמרה לו, וודאי היא שעומדת על פתח ביתך. אמר לה, אם אמת את אומרת תהא את משוחררת. מיד נכנסה האשה ועמדה בפניו. ואמר לה, מה טיבך?³⁴ אמרה לו, עשרה דינרין אני מבקשת לפדות את בעלי מבית הסוהר. קרא לעבדו ואמר לו, תן לי הכיס. ונתן לה ק' דינר ואמר לה, תעשי שאילתי? אמרה לו, והלא לא נכנסתי אצלך אלא שאני מסורה בידך כציפור בפה. אלא המתן לי עד שאדבר דבר אחד. אמרה לו, והלא גיליתי לך פני ושמעת קולי שהיית מבקש אותי בחפצים הרבה, ועתה למה אתה רוצה לאבד שכרך מן העולם ההזה ומן העולם הבא? שמא אתה עושה המעשה ודע שתתחרט? דע שאין העולם הזה כלום. טול לך עיצה מאמנון ותמר אחות אבשלום דכתיב, וישנאיה אמנון שנאה גדולה (שמואל ב' יג, טו). אלא שחררני והתירני ואל תטמאני, ואני מנחילתך העולם הזה וחיי עולם הבא. כיון ששמע אותו עשיר כן נתחזק וישב על המטה וירד מן המטה ויעמד כנגדה. ונשא שתי עיניו ושתי ידיו לשמים ואמר, רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שחליתי בשביל אשה זו ועכשיו גברתי על יצרי ופטרתי למען שמך הגדול. ואמר לה, לכי לשלום, הרי את משוחררת. תזכרי לי זכות לפני הקב"ה ליום הדין. מיד יצאת בת קול.³⁵ והלכה לפדות בעלה מבית אסורים וסיפרה לו כל המעשה, ובעלה האמין ולא האמין.

[10] מעשה ויהי בארץ בבל איש ושמו יהויכין ולקח אשה ושמה שושנה. והאשה היתה יראת הש"י [השם יתברך] ובת צדיקים וטובים, ויגדלו אותה בדרכי ה' ובציווי תורת משה. והאיש הזה יהויכין גדול ומכובד היה מכל דורו והיה מתמידים היהודים לביתו כי לא נמצא איש כמותו בעם ה'. והיה לו גינת ביתן בצד ביתו, ואשתו שושנה יצאה לגן והלכה בשופי ורחצה

³³ המשרתים.

³⁴ כלומר, מה את רוצה?

³⁵ כאן חסר, ויש להשלים: ואמרה (בת הקול) עקיבא מזומן לחיי העולם הבא.

בצינעה. ואז מינו שני שופטים זקינים לעמו ובאו בכל יום בבוקר ובערב בבית יהויכין לשפוט את העם. וכשראו אותם זקינים יופיה ויבער לבם עליה לרעה ולקחו תקוותם מן השמים,³⁶ ולא גילו זה לזה מזה סוד רע שבלבם. וכשהלכו לביתם האריכו בדברים זה לזה, ומרוב יצר הרע חזרו באותה שעה ולא יכלו לעצור רוחם יותר. אז הגידו זה לזה רוע לבם ונתנו עיצה ביניהם להזנותה, והיו מאריבים לה בכל פעם ולא שקט ולא נחה רוחם הרע. יום אחד הלכו כל העם לבית הכנסת והם נשתיירו כמנהגם ולא סרו מרוע מעלליהם ועיניהם מארבים על הרעה. וכשנכנסה שושנה בגן ושתי אמהותיה עמה לרחוץ ותשלח אמהותיה להביא לה שמן לסוך ואמרה להן, נעלו הדלת. אחרי כן יצאו [אמהותיה], והזקינים נסתרים תוך גינת הביתן. וכשפשטה בגדיה לרחוץ יצאו הזקנים ויתפשוה לאמר, שכבי עמנו ואם לאו נעיד עליך שבחור אחד שכב עמך בחדר ותצטערי [על כך]. ותאמר, מה אעשה? איני יכולה לצאת מן האנשים האלה. מוטב לי ואפולה ביד ה' הצדיק והטוב והגדול הגיבור והנורא מציל ומושיע וגואל חזק ה' צבאות שמו. מיד צעקה בקול גדול, הושיעני ה' אלקי מיד הרשעים האלה. והם צעקו והעידו עליה שקר, ולקולם באו אנשי הבית ופתחו הדלת ונכנסו בגינת הביתן. וראו שהזקינים העידו עליה עידות שקר בזה ותמהו הם וכל אשר להם וכל קרוביה ויודעיה ומכיריה, כי לא נשמע ולא נראה עליה כזאת. ולאחר שנתקבצו כל הקהל לבית יהויכין כמנהגם והזקינים עמהם, מיד קמו והעידו שראו אותה אשה בגינת ביתן ושתי אמהותיה עמה, ובא בחור אחד ושכב עמה ותפשנוה היא והבחור ברח. מיד האמינו העם לדבריהם כי נראו הזקינים לעיניים טובים ויראי חטא. שלחו אחר האשה ואביה וכל קרוביה ויודעיה ומכיריה, והיא היתה מפונקת מאוד ומכוסה בגדים טובים. מיד צעקו בכעס להסיר הבגדים מפניה מרוב הרהורים הרעים ולשבוע עינם הרעה ממנה. ודנו עליה משפט מות והוציאוה. מיד נשאה עיניה למרום ואמרה, אי דיין אמת שופט צדק עד נאמן, ראה והושיעני ממות שקר ואל אהיה חוטאת בעיני הבריות ואל יתקיימו בי דברי שקר הרשעים. וישמע ה' לקולה וישלח לה ה' מושיע וגואל. ויער ה' רוח דניאל ויצעק ויאמר אל ה', נקמה נא הצדקת הזאת ממיתת שקר. וישמעו העם ויאמרו, מי הקול המדבר? ויאמרו, קול דניאל. והוא היה נער

³⁶ שתשוקתם אליה תענה מן השמים.

בבית המלך, תדיר בהיכלו. וישאלוהו העם, למה תדבר כזאת? ואמר להם, וכי כך ממיתים נפש אחת מישראל בלא חיקור דין, להרוג נפש נקי וצדיק שלא כתורה וכהלכה? שובה אלי ואחקור הדברים. וישיבו האשה וכל העם, ויבאו הזקינים והעם והעדים ויאמרו לדניאל, למה יאמר אדונינו בלי למות?³⁷ – כזאת וכזאת עשתה. ויאמר דניאל, שובו, וישוּבו. ויאמר להם, הפרידו הזקינים זה מזה, ואשאל לכל אחד ואחד בלבד. והפרידו זה מזה ואמר לזקן אחד, אמור לי האמת או אתה מת, והמלאך עומד כנגדו לחתוך ראשו, באיזה עץ מצאתה? אמר לו, באלון. ואמר דניאל לעם, הרי זה מת שאין אלון בגן. הוליך זה במקום אחר ולקח השני ואמר לו דניאל, אמור לי זרע קינן שאין אתה מזרע יהודי, שכך רציתם לעשות בארצינו להרוג בעדות שקר הנערה הזאת? עד הנה באנו לקלון ולחרפה ולשבי ולביזה? הרי אתה מת, ואין בך נפש. אמור לי לפני העם באיזה אילן מצאת את האשה? אמר לו, באילן פלוני. אמר לו, הרי המלאך עומד לפניך וחרבו שלופה בידו לגוררך במגרה במתנך, שאין בגן אילן זה שאתה אומר. והלכו וראו ומצאו כדברי דניאל. כך בא דניאל לעם בחכמתו ויעשו לזקינים כאשר זממו. ומן היום ההוא נתגדל דניאל בעם והודו לה', וכן אבי שושנה ואמה וכל קרוביה ובעלה יהויכין נתנו שבח והודיה לקב"ה.

על שדים והעולם שמעבר

[11] מעשה ברבי בנימין בר זרח בעל שם³⁸ שהלך פעם אחת בדרך ושקעה עליו חמה. והיה ביער לילה והיה ירא מחיות וליסטים ועלה על אילן אחד. ושמע שבאו הרבה שדים, ושמע שאמר אחד מהם, אם הייתי לעשות דבר אחד לאחד ששמו בנימין, אז הייתי שמח. וניסיתי הרבה פעמים ולא הייתי רשאי לעשות לפי שעוסק תמיד בתורה. והשיב לו שד אחד, אני רוצה להזיקו בכרכת המזון שיאכל.³⁹ א"ל, היאך? א"ל, אעשה עצמי כשיער אחד ויאכל אותי ואז יהיה משוגע. ולא ידעו שהיה על האילן. כשהאיר היום ירד

³⁷ כלומר, מדוע אתה מתנגד להוציאה להורג?

³⁸ בעל שם: בקיא בשימוש בשם המפורש לעשיית נסים.

³⁹ כלומר, בזמן שיאכל לא יוכל הרי לעסוק בתורה, ואז יחדור לתוך גופו באמצעות המזון.

מן האילן והלך לו לעירו, ולא אכל שם ברכת המוציא⁴⁰ עד שבדקו אם היה בו שיער. פעם אחת ראה שיער אחד בברכת המוציא שלו. והלך לו רבי בנימין ז"ל מעל השלחן ולקח שק אחד קטן ושם השיער בשק וקשרו למעלה בחבל וציוה לכל בני ביתו שלא ילכו באותו חדר. ומצא שנתגדל השיער מאוד וצעק לפתוח לו השד כדי שיצא. אמר לו רבי בנימין, מה זה שאתה צועק ומדבר? איני מאמינך.⁴¹ אמר לו, אני שד ולא שיער. אמר לו, איני רוצה להניחך [לצאת] עד שתידור לי שלא תעשה לשום יהודי לעולם רעה. אמר לו, הן [אני מסכים], והניחו לצאת.

[12] אמרו עליו על רבי מאיר שלא יצא מבית מדרשו עד ד' שעות. יום אחד התפלל תפילת שחרית ויצא והיה אומר, מפני מה יצאתי היום כל כך במהרה, שמא יעשה היום הקב"ה נס על ידי? כיוון שעמד קימעא ראה שני נחשים שאמר אחד לחבירו, שגרני הקב"ה אל יהודה הענתותי להורגו ואת אשתו ואת בניו ואת כלותיו. אמר לו חבירו, ולמה? א"ל, שמימיו לא עשה שום צדקה. אמר רבי מאיר, אלך אני שמא אוכל למלט אותו ואת ביתו. כיון שהלך פגע בנהר מושך [מים]. מיד גזר עליו⁴² רבי מאיר ועבר. והלך לביתו של רבי יהודא הענתותי. כיון שראהו לא הכירהו.⁴³ ואמר, מה זה? – אין זה אלא גנב שנכנס כאן לגנוב דבר אחד. כיון ששמע רבי מאיר זה, הלך והתחבא בחשיכה. וכשישב אותו יהודא לסעוד עם בניו, בא רבי מאיר ואמר לו, אם אתם הורגים את נפשכם איני זז מכאן עד שאשבע. לאחר שנטל הלחם בידו, אמר ליהודא הענתותי, טול חלת לחם בידך ואמור לי, זה לך לצדקה. אמר לו יהודא הענתותי, לא די לך שאכלת ושבעת אלא אתה אומר לי תן לי צדקה? ולא רצה יהודא לקבל. מה עשה רבי מאיר? כרך⁴⁴ הצניף שעל ראשו וכיבה הנר והאיר אותו הבית לאורו של רבי מאיר. מיד הכיר שהוא רבי מאיר. א"ל, רבי מאיר אתה? א"ל, הן. מיד עמדו על רגלם לפייסו ונתפייסו. ונטל יהודא אותה החלה ונתנה לו ואמר לו, זה לך לצדקה. ולקחה רבי מאיר ממנו. א"ל רבי מאיר, שמע לעצתי. שגר אשתך במקום אחר ובניך במקום אחר וכלותיך במקום אחר וצוה להם שלא יבאו לכאן עד

⁴⁰ הברכה לפני שמתחיל לאכול.

⁴¹ כלומר, מאימתי שעה מדברת?

⁴² לעצור את מימיו.

⁴³ יש לתקן: "וכסה פניו כדי שלא יכירוהו" – כדי שיוכל יהודה הענתותי לעשות צדקה שאינה תלויה בדבר.

⁴⁴ יש לתקן: שהסיר הצניף שהיה כרוך לראשו.

שיעברו שתי שעות ביום למחר. מיד עשה יהודא כאשר אמר לו רבי מאיר. כיון שעברו שתי שעות מן הלילה התייר רבי מאיר את הנחש ועבר את הנהר ובא לביתו של אותו יהודא. ויצא רבי מאיר לצרכיו ובא ונכנס הנחש לבית וביקש להרוג את יהודא. ויהודא צעק ובכה ואמר לרבי מאיר, הושיעני מן הנחש שהוא מבקש להרגני. מיד נכנס רבי מאיר לבית ומצא הנחש. אמר לו, מה טיבך לכאן? אמר לו, שגרני הקב"ה לכאן להרוג אותו את יהודא ואת כל בני ביתו. א"ל, למה? א"ל, לפי שלא עשה צדקה מימיו. א"ל, והלא אמש אכלתי ושתיתי עמו, ולאחר שאכלתי ושבעתי נתן לי חלת לחם לצדקה. מיד גזר עליו רבי מאיר והוציאו מן הבית וסגר הדלת, וצוה רבי מאיר שלא לפתוח הדלת עד למחר. כיון שהמתין שעה אחת בא הנחש בקול אשתו ואמר לו, בעלי, פתח לי הדלת שאכנס לתוכה שהרי אני מתה מן הצינה. אמר לו רבי מאיר, אל תפתח. הלך והמתין מעט ובא בקול בנו הגדול ואמר, אבא פתח לי הדלת שהרי אני מת מן הצינה. אמר לו רבי מאיר, אל תפתח אינו בנך. ונדמה לבנותיו ובכל כך לא היה יכול לפתותו שיפתח הדלת. כיון שראה הנחש כך שלא יוכל להרוג יהודה עמד על זנבו וצעק ובכה ואמר, אוי שהעליונים גוזרים והתחתונים מבטלים. אוי שהקב"ה גוזר ורבי מאיר מבטל. מיד נפל לארץ ונבקע כריסו. ולמחרת היה מתכוון שעברו שתי שעות מן היום. באתה אשתו של יהודא ובניו ובנותיו וכלותיו. אמר להם רבי מאיר ושאל להם אם באו הלילה לכאן אם לאו. ואמרו, לא יצאנו ממקומינו עד עתה. אמר להם רבי מאיר, בואו ואראה לכם. מיד קרא אותם ויצאו עמו ומצאו הנחש מת ונבקע כריסה. אמר להם, זהו שקרא לכם הלילה. קרא רבי מאיר אליהם, לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות (משלי יא, ד).